

DUPKA GYÖRGY

„KÁRPÁTOKBAN MEGFÚJTÁK A TROMBITÁT...”¹

A KÁRPÁTOKBA BETÖRŐ OROSZ CSAPATOKKAL
VÍVOTT KÜZDELMEK VÁZLATOS TÖRTÉNETE

*„S észre se vesszük, elfelejtjük
A magyar hős a Kárpátok alatt. (...)
Ott állott örködve szilárdan
vad, zúzmarás tél viharában
Jégkarral övezé a fagy.
Jajszó nem hagyta el a száját –
Őrizte híven a hazáját,
Fehér honát, a Kárpátok alatt. (...)
Veri a muszkát, űzi, hajtja
A magyar hős a Kárpátok felett.”*

(Farkas Imre: *A Kárpátok óre*²)

1. ELSŐ BETÖRÉS: 1914. SZEPTEMBER 24. – OKTÓBER 22.

Lassan teljesen feledésbe merülnek ezek a szép, múltidéző nóták. Kár értük, ezek is történelmünk részei. A szöveg szerzőjére bizonyára hatással lehettek a Kárpátokban folyó harcok, amikor 1914 szeptemberétől, a kezdeti sikerek után az osztrák-magyar csapatok Lemberg másodízben történő feladása után nem tudták feltartóztatni az előretörő ötödik orosz hadtestet. A feljegyzések szerint *„egyik szomorú vonása volt a galíciai hadjáratnak, hogy a hadszíntért valósággal elárasztották az orosz kémek”*³, akiknek egy része parasztnak öltözött orosz altisztek, a másik része a határhoz közeli galíciai lakosság köréből verbuvált egyes *„ruszofil áruelők”*, illetve *pópák* voltak. Az orosz hírszerzők tőlük tudták meg a Monarchia csapatainak hadállásait, harc-vonalait, és útbaigazítással támogatták a kozák előőrsöket.

Kelet-Magyarország térsége, illetve Ugocsa-, Bereg- és Ung-vidék megtelik főleg Galíciából szekéren ideérkező menekültekkel, akiknek elhelyezését a közigazgatás, a kirendelt kormánybiztos egyre nehezebben tudja megoldani, mert „*hosszú, siralmas karavánok özönlöttek el csakhamar az egész Kárpátalját.*”⁴

A háború kitörésekor – a vidék tanintézményeiben, köztük a beregszászi-ban – a folyó év „*szeptemberben még rendszeren megindult a tanítás, de az orosz betörések (Verecke, Volóc, Polena, Zányka, Szolyva) okozta pánik következtében sok család bemenekült az ország belsejébe, és a tanulók száma erősen csökkent. A tanítás azonban nem szünetelt, és az első félév aránylag zavartalanul folyt le. 1915 februárjában azonban ki kellett a tanítézetet üríteni katonai célokra és a tanítás csak nagy nehézségek árán (6 tanár bevonult, nem volt villanyvilágítás stb.) folytatódhatott az állami óvoda termeiben. Az iskola azonban nagyobb megrázkódtatás nélkül átélte a válságot...*”⁵

A beregszászi tanintézetben **Borojevic von Bojna** hadseregtagbarnok főhadiszállása helyezkedett el.

Az első világháború idején, 1914-ben és 1915-ben a 16 919 lakosú (ebből több mint 80% magyar) Ungvár a **Böhm-Ermoli** hadseregcsoport főhadiszállása volt (tegyük hozzá: az Uzsok–Csap vasútvonal gócpontjában), míg a gorlicei áttörés következtében az arcvonal el nem tolódott messze keletre.⁶

Az oroszok a galíciai birodalmi tartományt is jóformán két hét alatt elfoglalták. Az erősebbnek bizonyuló ellenfél nyomása elől a Monarchia hadai visszavonultak a Kárpátokba. A hágókon feltűnt kozák járőröket követően szeptember 24. – október 22. között az orosz csapatok Uzsoknál és a Vereckei-hágónál, valamint több kisebb szoroson betörték az ország területére.

A Monarchia sajtó-főhadiszállása szeptember 27-i jelentése szerint: „*Az Uzsoki szorosnál szeptember 26-án pár ezer főből álló orosz sereg betört. Malomrét, Fenyvesvölgy és Csontos községek közt seregeink visszaverték őket. Máramaros megyében Toronyánál szintén folyik a csatározás az ott betört orosz csapatok és határvédelmünkre kirendelt seregiünk között. Az oroszok 27-én is több helyen átlépték a határt Ung megyében. Az ott lévő csapatok a betörő ellenségét föltartóztatták.*”⁷

A továbbra is hátráló osztrák-magyar hadak a Tatár-hágót feladva, Kőrösmező, Rahó védővonalát sem tudták megtartani, az oroszok október

4-én a Tisza völgyében előrenyomulva Máramarosszigetet is elfoglalták. Törekvésük további célja, hogy kijussanak az Alföldre.

Kiemelten Máramarosszigetnél voltak elkeseredett harcok: „*A máramarosi Ökörmező környékére főként a Vereckei-szorosnál szétvert orosz haderők töredékei jutottak el... nem is itt volt a komoly veszedelem, hanem Kőrösmezőnél, a Fekete Tisza forrásvidékén, ahol az oroszok rettenetes túlerővel léptek át a Beszkidék és a Máramarosi havasok közt levő Tatár-hegységen és Kőrösmező elfoglalása után megkezdték a harcszerű előrenyomulást Máramarossziget felé.*”⁸ Máramarosi menekültek százai özönlöttek el Szatmár, Debrecen, Nagybánya és Budapest utcáit. A helyi közigazgatás gyorsjelentésében ez állt: „*Máramarosszigetet ideiglenesen ki kellett üríteni, és a vármegye közigazgatása Huszton folytatja rendes működését mindaddig, míg az oroszok visszaverése után ismét visszatérhet Máramarosszigetre.*”⁹ A közvéleményt is erősen foglalkoztató orosz betörés hírére, a további menekültek megállítása érdekében **gróf Tisza István** erélyes sürgetésére a bécsi udvar intézkedett, hogy a hadvezetőség megfelelő csapatösszevonásokkal lásson hozzá Felső-Magyarország megtisztításához. A krónikások feljegyezték, hogy „*három napig tartott mindössze az oroszok máramarosszigeti püünkösi királysága*”, mert október 7-én jelentették „*a főhadiszállás Máramaros visszafoglalását, ami országszerte nagy örömet keltett.*”¹⁰

Különben a parancsnokság az Uzsoki-hágó védelmét a 2. hadseregére bízta. Mint írják: „*Az Erdős-Kárpátoknak az Uzsoki-hágótól keletre elterülő, a 200 km-t is meghaladó hegyvonulatának biztosítása szeptember 23-a után is a munkácsi kat. pság. feladata maradt.*”¹¹ „*Uzsoknál a döntést József főherceg Ő királyi fensége vitéz csapatai küzdötték ki és Siankinál, majdnem teljesen megsemmisítették az oroszokat. 1914 október végén már nem volt ellenség Kárpátalja területén.*”¹² Azonban az „*ungvölgyi hadseregcsoport*” hadműveleteit november 24-én érkezett új parancsnok (**Szurmay Sándor** gyalogsági altábornagy, akkori honvédelmi államtitkár) vezette, aki az Uzsok és Szinna közti magyar területeket az orosz hadsereg csapataitól sikeresen megtisztította. Ezt megelőzően a hadseregcsoport-parancsnokságot 1914. november 25-én Nagybereznán vette át. Parancsnoksága alatt a m. kir. erdélyi 38. honvéd gyaloghadosztály, illetve hadseregcsoport magvát az erdélyiekből álló 38. honvéd gyaloghadosztály képezte. Ide tartozott a **Winkler-különítmény** (33. gyalogezred, a szegedi népfőkelőkből álló 102. népfőkelő gyalogezred, a 8. lovashadosztály, az 56. hadosztály, az első és második bécsi népfőkelő területi dandár). A korabeli adatok szerint feltehetően

Tisza István nyomására **Borojevic** tábornagy az egész Ung-völgyi hadseregcsoport parancsnokságának vezetését bízta rá, mert ekkor már az oroszok a felvidéki Bártfát is elfoglalták. November végéig a „nyakig beásott” oroszokat kiszorítja és Cirókaújfalu–Méhesfalva között meghátrálásra kényszeríti. Ezt követően „valóságos győzelmi sorozatot hajt vége, egymás után foglalva vissza a Vereckei-, Uzsoki-, Toronyai- és Kőrösmezői-hágókat. Ezután harminc évig nem tette orosz katona a lábát magyar földre. Szurmay nem érte be ennyivel, és hadseregcsoportjával megindult észak felé, ahol a limanovai csata kezdett kibontakozni, és amelybe döntően avatkozott be.”¹³

Szurmay Sándor hadseregcsoportjával szemben állt az úgynevezett orosz *Eck-csoport*, amely két gyalog- és egy lovashadosztályból állt. Az oroszok túlerőben voltak. Például az Uzsoki-hágót 4000-5000 orosz gyalogos és lovas 10 napon át támadta, birtokolta, aztán sikerült őket kiszorítani. A harcok leírása azonban már kívül esik jelen tanulmány keretein.¹⁴ Azt viszont leszögezhetjük, hogy a Szurmay-hadműveletet teljes siker koronázta, elismerte ezt a 3. hadsereg-parancsnokság 1914. december 1-én keltezett következő parancsa is: „*Ő cs. és kir. fensége, a hadsereg főparancsnok úr megbízott, hogy önnek és derék csapatainak az utolsó napokban nehéz viszonyok között elért eredményeihez a legmagasabb különös elismerését és azon reményeit fejezzem ki, hogy a hátrálásra kényszerített ellenséget feltartóztatathatatlanul fogják üldözni és a határhegyeken át visszaveti.*”

Sietek Önnek ezen legmagasabb elismerés alkalmából – mely a csapatoknak kihirdetendő – a legszívélyesebb szerencsekívánataimat kifejezni.

Borojevic s. k. gyalogsági tábornok.”

„...Ezzel egyidejűleg megparancsolta a hadsereg parancsnokság, hogy az elért állásokat az összes erővel tartsák. A 38. honvédhadosztály pedig támadjon Uzsokra. Még aznap megtörténtek az intézkedések a támadásra. December 4-én, jóformán 24 óra alatt Szurmay altábornagy hadseregcsoport-parancsnok hős honvédeivel a magyar földet teljesen megtisztította itt is. Külön öröm volt, hogy mindez tisztán honvédcsapatokkal történt.”¹⁵

Az oroszok betörésekor a magyar föld védelmében kimagasló haditeljesítménnyel büszkélkedhetett az eperjesi 32. tábori vadászászlóalj (legénysége: felvidéki magyar, szlovák, szepesi német, amely többek között a következő helyeken harcolt: 1914. december 2. – Jaworniki magaslat és Jelenkowate hegy, december 4. – Toronya, december 5–6. – Alsóhidegpatak-Tarújfalu, december 8. – Zúgó-Talamás, december 10. – Kisszolyva, de-

cember 11. – Volóc, december 18. – Zányka, december 20–21. – Felsőverecke-Vezérszállás, ahol a védelemben minden katonája „*példás magatartást tanúsított.*”¹⁶

Az amúgy is szegény hegyvidéken az ellenség igen nagy károkat okozott. Az orosz csapatok 15, más források szerint 28 települést foglaltak el, többek között Hajasdot (Voloszjanka), Uzsokot, Patkófalut (Sztuzsica), Fenyvesvölgyet (Szaténé), Havasközt (Lejutó), Volócot, Jávort (Jálove), Zúgót (Huklive), Kisszolyvát (Szkotárszke) és Sztudenét,¹⁷ ahol a családi házak egy részét felperzselték, a lakosság jószágát, szénáját, élelmiszerét elkobozták, illetve megsemmisítették, ezáltal a kisemmizett ruszinokat éhínség fenyegette.

Az Osztrák–Magyar Monarchia csapatai november 26-án visszafoglalják az Uzsoki-szorost, az oroszok december 1-én Homonnánál is vereséget szenvednek. A kárpáti téli csaták sikeréhez *Linsingen*¹⁸ német tábornok, a II. hadtest parancsnoka is hozzájárult csapataival.

A *Bereg* c. hírlap egész oldalas összeállítást közölt arról, hogy Szolvánál visszaszorították az orosz csapatokat, a Polena közelében lezajlott ütközetben 5 magyar katona esett el és 15 sebesült meg.¹⁹ Ez volt az első eset, amikor a cenzúrázott lap veszteségekről számolt be. Ez a váratlan betörés először országosan is sokkolta a lakosságot, azokat is, akik még eleinte naivan hittek az őszi évszak végére beígért „*villámháborús tervek*” eredményes megvalósításában.

Az újságokban megjelent haditudósítások igyekeztek kedvező színben feltüntetni a hadi helyzetet, a sorok között olvasva azonban nem volt nehéz megállapítani, hogy a Monarchia helyzete egyre aggasztóbbá vált. Az egyszerű emberekben félelmet, sötét jövőt vizionáló szorongást keltettek a rémhírterjesztők is, akik ellen a hatalom helyi képviselői, a kormánypárti újság-szerkesztők is keményen felléptek. Ezzel kapcsolatosan a *Bereg* a következőket írta: „*A rémhírek terjesztését okvetlenül meg kell akadályozni. Kérve kérjük a rendőrségünket, legyen a rémhírek terjesztőivel szemben kérelmlenül szigorú... Nagy szolgálatot tehetnek a rendőrségnek ezen a téren a polgárok...*”²⁰ Például *Szemere Kálmán* *Vésmadarak jönnek* című költeményében a „*kishitűeket*” és „*rémhírterjesztőket*” is ostorozó szavakkal illette, akik „*riasztó árnyak*”, s az ember feje fölött kóválygó „*vésmadarak*”, akikhez elítélő üzenete így szólt: „*Félre kishitűek, / Hazánk sosem vész el!*”²¹

Tisza István miniszterelnök október 23–28. között járta be a vidéket, hogy személyes tapasztalatokat, információkat szerezzen az orosz betörés követke-

tében a ruszin falvakban keletkezett anyagi és erkölcsi károkról. Útvonala a következő településeket érintette: Miskolc–Kassa–Eperjes–Homonna–Sátoraljaújhely–Ungvár–Uzsok–Ungvár–Munkács–Alsóverecke–Munkács–Máramarossziget–Kőrösmező–Szatmárnémeti–Debrecen–Budapest. „*Látogatása általános örömet és megnyugvást keltett a helyi lakosság körében.*”²²

Az első háborús karácsony előestjén **Buttykay Ferenc**, Bereg vármegye főispánja a következő közleményt hozta nyilvánosságra: „...*a legcsekélyebb nyugtalanságra sincs ok, mert az érkezett kellő számú csapatokkal szemben az ellenség visszavonulóban van, és vármegyénk előreláthatólag legrövidebb idő alatt végleg megszabadul az oroszoktól. Kérem a lakosságot, hogy menekülésének gondolatát félre téve, maradjon nyugodtan a helyén.*”²³

Az ország szorongó polgárai a jó hírt megkönnyebbülten veszik tudomásul. Hogy az itt élő embereknek, a keleti fronton harcoló katonáknak a végső győzelembe vetett hitük megszilárduljon, **Károly Ferenc József** főherceg, a magyar és az osztrák trón örököse 1914. december 30-án különvontattal felkereste Ungvárt, előzetesen megtekintette a Kárpátokban harcoló csapatokat, 120 katonát tüntetett ki. Majd az ungvári pályaudvaron **Lőrinczy Jenő** Ung vármegyei alispán fogadta, kalauzolásával a vármegyeháza nagy termében a képviselőkkel, a helyi előjáróság vezetőivel is találkozott, itt elhangzott beszédében méltatta és értékelte a „*szép fogadtatást*” és a „*megye hazafias magatartását.*”²⁴ Végezetül a főherceg fogadta az egyházak vezetőit, a vármegye, a város, a fő hivatalok képviselőit, a Vöröskereszt helyi vezetőit. A megyei magyarlakta községek vezetőinek nevében **Földes László** császlóci bíró köszöntötte a magas rangú vendéget.

Kétségtelen, hogy ez a látogatás lelket öntött a csüggedőkbe, a helyzet azonban egyre aggasztóbbá vált, hiszen a keleti hadszíntéren az osztrák-magyar csapatok év végi embervesztése a 800 000 főt is meghaladta. A Kárpátokban lefolyt hadműveletek összefoglalása szerint: „*A Kárpátokban vívott harcok maradandó fontossággal bírnak számunkra, mert a magyar határ védelmére folytak, s a harcok gyújtópontjában magyar csapatok álltak. A magyar csapatok itteni teljesítményeinek az egykori ellenfél, Bruszilov tbk. állít maradandó emléket, amidőn a harcok ismertetését emlékirataiban ezzel a megjegyzéssel zárja: »...A kemény és elkeseredett novemberi harcok csapatainknak igen nagy veszteséget okoztak... Kiváltképpen a magyarok védték borzalmas és kétségbeesett elszántsággal a magyar síksághoz vezető kapukat...« Mémoires du Général Brousilov, 93. oldal.*”²⁵

2. MÁSODIK „UZSOKI BETÖRÉS”:

1914. DECEMBER 3.–1915. FEBRUÁR 27.

A hadtörténelem ezt emlegeti „második Uzsocki betörés” néven. „**Radko Dimitrijev** altábornagy orosz 3. hadserege december 17-én támadásba lendült, és áttört az éppen a limanowai összpontosítás céljából meggyengített kárpáti magyar védelmi vonalon, amit zömmel gyengébben felfegyverzett népfelkelők tartottak.”²⁶ Így az újra elindított „orosz gőzhenger” híre Budapestet is megrendítette, elsősorban a Felvidék, az Erdős Kárpátok menekültjeivel, közben pedig lázas gyorsasággal folyt a székesfőváros katonai megerősítése.

A lapok is hírül adták, hogy „Zboró és Bártfa, Mezőlaborc és Homonna, Uzsock és Volóc, Szolyva és Kőrösmező már november első felében a kétségbeesett harcok színhelyévé vált. Erről a vonalról már ekkor minden magyar polgári személy elmenekült, de veszélyessé vált ezáltal Eperjes, Kassa, Ungvár, Munkács, Huszt és Máramarosziget helyzete is, és mindezekből a városokból és mindezeknek a városoknak a környékéről megindult a lakosság menekülő vonala, mely véget érni nem akaróan kígyózott az ország szíve felé!”²⁷ December 2-án **gróf Tisza István** miniszterelnök táviratban fordult az érintett vármegyék főispánjaihoz, hogy győzzék meg a lakosságot a helyben maradásról, mivel „rövid idő alatt vissza fogják verni ezt a második orosz betörést is.”²⁸ A további pánikkeltés blokkolása érdekében **gróf Tisza István Ferenc József császár** nevében felkereste **Vilmos császárt** azzal a kéréssel, hogy küldjön felmentő csapatokat Magyarország „megoltalmazására” az orosz betöréstől. Ugyanis tudomására jutott, hogy **Nikolajevics Nyikolaj** nagyhercegnek, az orosz hadak főparancsnokának az a haditerve, hogy elfoglalja Budapestet, és a „magyar földön egyesíti hadait a szerb hadsereggel, és akkor a magától szétrobbanó Ausztrián keresztül tör majd Németország és Berlin felé.”²⁹ Ennek az elgondolásnak a jegyében adta ki a parancsot a Kárpátok megtámadására. Mindezek tudatában a német császár nem tagadta meg a magyar miniszterelnök kérését, parancsára a Kárpátokba erős német csapat indult. 1915. január elején Munkács környékéről vonultak föl először német csapatok a kárpáti hadállásokba.³⁰ A német „*déli hadsereg*”-nek a kitűnő hadvezérnek tartott **Linsingen** tábornok lett a parancsnoka.

Decemberben Máramarosban indult meg az erős orosz offenzíva. Toronyánál nagy orosz erők törtek be, és itt háromnapos kétségbeesett küzdelem után lehetett csak a túlerőt megállítani. Mint írják: „Az Uzsocki-szorosban éppen karácsony napján lángolt leghevesebben a harc, amelyet hős csapataink négy

nap óta éjjel-nappal szakadatlanul folytattak. És karácsony estéjén a magyar katonák elfoglalták a szorost, kiverték az orosz határon túlra... Ennél szebb karácsonyi ünnepe nem lehetett a magyar honvédeknek.”³¹ A leírások szerint egy-egy roham után a véres foltok, csontig fagyott hullák tarkították a fehér, hófödte tájat. „1914–15 kemény telén előfordult, hogy az Uzsoki-hágóban elesett orosz katonákat ameddig összeszedték bajtársaik, addig a székely 22-es és 24-es honvédek katolikus, református és unitárius vallási énekeket énekeltek csoportonként.”³² A gyergyószentmiklósi **Imets Béla** hadnagy 1915 februárjában az Uzsoki-hágó előterében így emlékezik a csata utáni hangulatra: „A szétdobált fehér muszkaszakok, szuronyos puskák elmosódtak a halvány fényben. Embert nem igen lehetett látni. Elfogták vagy összegyűjtötték és elhurcolták őket. Megfogtam egy fehér muszka tarisznyát és fel akartam emelni a földről, hogy lássam, mi van benne, de nagyon nehezen jött. Erőlködtem, azt hittem, valamely ágban meg van akadva és csakugyan engedett. De nem volt ám megakadva. Ott volt a muszka hátán, s ahogy felemeltem, rásütött fedetlen fejére a holdvilág. Brr. – Eleresztettem, s estében neki dőlt egy köves fatörzsnek, hogy minket szemmel kísérhessen, vajon hová, merre megyünk?”³³

Az is előfordult 1914–15 telén az Uzsoki-hágóban, hogy a „lövészárok-hadviselés” idején többen éhes gyomorral küzdöttek, amíg bírták, vagy halálra fagytak a havas árkokban.

A Kárpátok „teljes arcvonalan” az újabb orosz benyomulás visszavetésére komoly harci cselekmények folytak. A Világháború 1914–1918 c. munka VIII. kötete részletesen foglalkozik és „ismerteti a mindkét féltől rengeteg áldozattal járó, borzalmas téli csatát a Kárpátokban, amely végleg megállította a Nagy-Magyar-Alföld elérését célzó orosz támadásokat, továbbá az oroszok által körülzárt Przemysl várának utolsó szenvedéseit és küzdelmeit...”³⁴ A harcoló hadak közös összefogására emlékezve **Schay Gusztáv** tábornok, a 41. honvéd gyaloghadosztály akkori parancsnoka így értékelte a történeteket: „Két hónapon keresztül első vonalban állt a ho. s. majdnem megszakítás nélkül harcolt a legádázabb időjárásban. Mit izzó lelkesedés, elszánt bátorság, szívós kitartás, megtöretlen kötelességtudás, vasakarát és csendes tűrés időviszontagságok elviselésében elérhet, azt a honvédek fényes harcaikban elérték. Nemcsak a katonai nevelés eredménye, hanem a nép valódi lelkülete mutatkozott így legszebb, leggazdagabb kifejlésében. Itt nem volt kivétel: tisztak úgy, mint legénység, egy szellemtől áthatva és összetartva vetekedtek és diadalmaskodtak a közös cél elérésében: megvédeni a magyar földet az ellenségtől!”³⁵

1915. január 2-án a határvédelemre berendezkedett csapatok kénytelenek voltak visszavonulni az Uzsoki-hágónál. Január 24-én fordult a kocka, mert a szövetségesek kárpáti frontja újra rendezte sorait, és északról délre foglalt állást a *Borojevic-hadsereg*, *Böhm-Ermolli-hadsereg*, a német *Linsingen-hadsereg* és a *Pflanzer-Baltin-hadsereg*. Az egész kárpáti vonalon megindult a négy hadsereg meglepetésszerű offenzívája.

Csak január 25-én sikerült a bereg vármegyei Vezérszállásnál visszavetni az oroszok támadását, és mintegy 1050 katonát foglyul ejteni. Az ún. „1. Kárpáti csatából” az eperjesi 32. tábori vadászszázalój³⁶ (**Arady István** százados parancsnoksága alatt) mások mellett szintén kivette részét: 1915. január 4. – Majdan vadászház, január 25. – Kicsirka hegy, január 27–28. – Felsőverecke stb. Ott voltak „a 2. kárpáti csatában” február 21-én a Czyrak hegyen, majd a „fényes gorlicei áttörés után a zászlóalj csatlakozott a győzelmes üldözőkhöz.”³⁷ A Nida folyótól a Kárpátokba Nagypolányig jut el többek között három trencsényi ezred is: a 71. gyalogezred, a 15. honvéd gyalogezred, a népfölkelő gyalogezred januártól áprilisiig a térségben hősiessen harcolt.³⁸

Az oroszokat a Nida folyóig üldöző 37. honvédgyaloghadosztály³⁹ január 7-én szintén az Ung völgyének védelmére átirányították és az 5. hadtest alá rendelték, kötelékében a San folyó mentén ellenálló oroszokat többször is megtámadta, ekkor már létszáma 3200 főből állott. Ezután a hadművelet után a 37. hadosztály Nagybereznára került tartalékba, majd „április 6-án a hadosztályt Nagybereznától északra, az Ulicska völgyébe, a XVIII. hadtest rendelkezésére Végaszóra küldték, csapatait a betört ellenség visszavetése végett különböző seregtestekhez osztották be... A honvédek a tíznapos harc alatt mindenütt kiüntették magukat és sok dicséretet kaptak.

Április 16-án a hadosztályt ismét az V. hadtest alá rendelték, és az Ung völgyében Révhely és Fenyvesvölgy környékén gyülekezett..., május 1-én a Stinka nevű hegyháton a 31. hadosztályt váltotta fel állásaiban.

A gorlicei áttörés következtében, május 8-án, az oroszok itt is visszavonultak s a hadosztály üldözte őket, de már 9-én Sóslakról vasúton ismét Fenyvesvölgyre vitték. Május 11-én alig, hogy csatlakozott az előnyomuló hadtesthez, máris Csontos, Malomrét és Fenyvesvölgy területén ismét vasútra szállott és Tarnowra irányították.”⁴⁰

Az osztrák-magyar csapatok fokozatosan visszaszorították az ellenséget a Felső-Ung, a Latorca és Nagyág, Laborc völgyéből és január 27–28. közt visszafoglalták a „Kárpátok egyik legfontosabb hágóját”, az Uzsoki-

szorost. A súlyos téli harcokban a 2. hadosztálynak „*megbecsült szeméfnye volt a pozsonyi 5./5. utászszázad*”, mert a „*zord kárpáti télben, deréki g erő hóban műszaki segítséggel pótolják és fokozzák az egyre jobban fogyó harci erőket.*”⁴¹ Különösen a „*kárpáti húsvéti csatában*” ezerféle módon volt a küzdők segítségére, például az elcsigázott, leharcolt gyalogság részére védő állásokat építettek, és végezték azok karbantartását **Molnár Pál** hadnagy parancsnoksága alatt. Az erődítési anyagokat úgyszólván kézi erővel juttatták el a küzdők vonalába. Március vége felé közben az utászok is a harc folyamán egyre fogytak (sebesülés, fagyás, halottak), a szakaszok állománya nem volt több 30-35 főnél. Később lecserélik a végsőkig kitarót utászszázadot, jól megérdemelt pihenőre mentek.

A Kárpátok felszabadítása, az ellenség magyar földről történő kiszorítása, a történelmi magyar határ védelmének megszervezése a „*József apánk-nak*” is szólított **József főherceg**⁴² és **Szurmay Sándor**⁴³ tábornok nevéhez fűződik, ugyanis a hegyvidéken bevetett csapataik keményen és elszántan felvették a harcot az oroszokkal. 1915. január elején a haditudósítóknak a „*kárpáti honvédekről*” a következőket mondta: „...*Mikor az előnyomulás itt megkezdődött, mintegy 7000 emberemnek olyan úton kellett haladniuk, amelyen 6000 lépést tehetett egy-egy úton, ámbár átlagos marsképességük naponta 30 000 lépésre tehető. De az ő menetelésük egy őserdőn át vezető hegyi úton történt, amely ösvényen másfél méternyi fatörzsek torlaszolták el az utat, úgyhogy még az öszvérek sem mehettek tovább, de mi mégis keresztül mentünk! A világ egyetlen csapata sem tudta volna produkálni azt, amit az én embereim megtettek. (...) A mi nagyszerű csapatainkat semmi sem tartóztathatja föl, és ha a hó másfél méter magas, másfél méter magas havon át masíroznak az ellenség ellen lelkesedéssel, bizalommal, győzelemben vetett hittel...*”⁴⁴ Ilyen szilárd hittel szállt szembe „*az orosz túlerő mérhetetlen hadával*”, ezzel az elszántsággal győzte le ellenségét, és ezáltal Magyarország legnépszerűbb tábornoka lett, aki a honvédelmi minisztérium államtitkári székét felcserélte a Kárpátok harcterével.

Vidékünkhöz kötődik **Szurmay** egyik később – katonai szakíróként – megírt munkája is: *A magyar katona a Kárpátokban*⁴⁵ c., a háborús emlékezés műfajába sorolt könyvében a Kárpátokban harcoló hős magyar katonának állít emléket. Szól arról is, hogyan hiúsította meg egységeivel „*a magyar Alföld és Budapest elfoglalásának orosz haditervét*”, akik be akartak jönni azon az útvonalon, amelyet az 1849-ben a magyar szabadságharcot leverő orosz hadtestek tettek meg. Külön fejezetet szentel az „*orosz*

fogylok, menekülők, zsidó lakosság” témakörnek. Megnevezi Uzsok hőseit. Feleleveníti a híres uzsoki harcokat, a magyar katona örökké emlékezetes haditetteit, és az 1914-es világháború nagy küzdelmeiből leszűrt értékes tapasztalatok gazdag tárházát nyújtja az olvasónak.

A Kárpátok védelméhez is kötődik **József főherceg** tábornagy hét kötetében⁴⁶ kiadott munkája, amelyben számot vet azzal, hogy a világháborút milyennek látta. Az első kötetében főleg a Kárpátokban zajló csatákról ad körképet és elemzést (II.–X. fejezet). Lényegesen adatolt részek: *Az Uzsokihágó visszafoglalása. Előttörésünk Turkára. 1914. IX. /30.-X./9., Állásharcok a jeges Kárpátokban... 1914.XI./26.-XII. /31., Tél a Kárpátokban. 1915.I./1.-III. /27...., A húsvéti nagy csata a Kárpátokban. 1915.III. /28-IV. /22., Gorlice. 1915.IV. /23-V./25.* – csatolt térképmellékletekkel.

Megjegyzendő, hogy ebben az időben akadt egy-egy költői lelkületű baka is, aki a lövészárokból verseket, dalokat írt a maga közvetlen, egyszerű nyelvével a csaták viszontagságairól, a Kárpátokban átélt életre-halálra menő harcokról. Ezek a versfaragványok dokumentumértékűek, nem művészi értéket képviselnek, de a maguk nemében egyedülálló érzelmeket és gondolatokat fejeznek ki. **Leopold Gerer** őrmester is ilyen verscsinálásra adta a fejét, az alább közölt verset bajtársai énekelték is.

Kárpáti mars

*Kilenc hős egy fa alatt
Békésen álmodja
az elmúlt borzalmas napokat.*

*Magyar Kárpátok szédítő magasságain
Elnémultak az ágyúk dörgései
És golyók fűtyülései,*

*Ezeket az elmúlt
Borzalmas Napokat jelzi itt
E kilenc kis fakereszt a föld felett.⁴⁷*

A feljegyzések szerint a Kárpátok közel 200 km-es hegyi arcvonala a „*keleti front egyik mellék hadszínterének*” bizonyult. Szünet nélkül folytak az elkeseredett támadó és védekező hadműveletek. Ugyancsak a **Szurmay**-hadtest aláren-

deltségében az Uzsoki-hágóban vetették be a kolozsvári 38. honvéd gyaloghadosztályt, amely súlyos harcokban verte ki a „muszkákat” a szorosból.

Az orosz támadás során a helyi ruszin lakosság az Uzsoktól nyugatra eső településeken szenvedett súlyos anyagi károkat. Majd Ung, Toronya visszafoglalását Máramarosmegye felszabadulása követte, ami nagy örömet és bizalmat keltett a helyi magyar, ruszin és más nemzetiségű lakosság körében, és országszerte is.

Ezekben a vészterhes napokban az uralkodóház, a minisztérium stb. tagjai egyre gyakrabban keresték fel a Kárpátokat, hogy lelket öntsenek a csüggedőkbe, mert még hátramaradt Bereg vármegye Latorca-völgye (Vezérszállás-Verecke-Volóc vonalon), ahová az orosz csapatok befészkeltek magukat, és a leghuzamosabban ezt a vonalat tartották. Például március 4-én vidékünkre látogatott: **Krobotin Sándor**⁴⁸ hadügy-, **Sándor János** belügy-, és **Hazai Samu** honvédelmi miniszter. **Gróf Sztáray Gábor**, Ung megye főispánja kalauzolásával a Kárpátokban létesített megfigyelőállomásokat keresték fel, ahová a sebesült és beteg honvédeket irányították, hogy megvizsgálják, nem szenvednek-e fertőző betegségekben. Meglátogatták az ungvári közkórházat is.

Ilyen szomorú körülmények közepette készültek az emberek az első háborús húsvéthoz, amikor „*egy világrész harca folyik most a hatalomért és az igazságért*”. Ennek kapcsán az Ung c. hetilap vezércikkírója felveti a szónoki kérdést, hogy a húsvét „*milyen is lesz, de hát milyen is lehet az a böjt, amelyiknek nem volt farsangja?*”⁴⁹

Eközben futótűzként terjedt a hír, hogy 1915. március 22-én elesett a lengyel galíciai Przemysl vára is, amelyet a cár seregei már 1914. szeptember 16. óta körülzártak, és folyamatosan ostromoltak. Az igazsághoz tartozik, hogy a **Tersztyánszky Károly**⁵⁰ tábornok által vezetett hadseregcsoport a przemysl-i erődrendszer felmentése céljából indított úgynevezett „*kárpáti hadművelete*” jelentős embervesztéséget okozó kudarccal zárul.

Az Ung olvasói is döbbenettel olvasták a tudósítást. A szerkesztőség aggódva kérdezte: „*Ismerőseink, jó barátaink, a 11. népfölkelő gyalogezrednek zászlóaljai teljesítették ott hazafias kötelességüket. Egymástól kérdezzük: mi lesz a hősökkel? A tizenkilencedik kirohanásban milyen szerepet vittek? Foglyok-e? Ki tudna most mindezekre felelni.*”⁵¹

Április 6-án az orosz csapatok megszállták Patakújfalut és kijutottak az Ung völgyébe, azonban **Szuromy** tábornok csapatai visszavetették a muszkákat. Április 14-én az Uzsoki-szorosnál az ellenség ismét megkísérelte a betörést az Ung völgyének felső szakaszába, de nagy áldozatok árán sikerült

visszaszorítani őket és elfoglalni a Ceremba magaslatot. A „*téli kárpáti hadjárat*” részvevői között említik a nyitrai 14. honvéd gyalogezredet⁵² is, amely több hegyi magaslat visszavételéért szívós kitartással küzdött, illetve állásharcot folytatott. Majd mint hadtesttartalék, többek között Fenyvesvölgyön rendezkedett be, sorainak kárpátaljaiakkal történő kiegészítése után 1915. április 25-től május 7-ig Sóslakon át kezdeményez bátor előrenyomulást és folytat a bérceken állásharcot. Az oroszok kiszorítása után az ezred Csontosra menetel, katonavonattal a lengyelföldi keleti frontra szállítják.

A hadijelentések különösen a 19. és a 26. gyalogezredek hősiességét emelték ki, melyek főleg kárpátaljai népfelkelőkből álltak. 1915 áprilisában az Uzsoki-hágó előterében a székely 38. honvéd gyaloghadosztály is sikeresen tartóztatta fel az orosz csapatokat, majd délről csatlakozott az ellentámadáshoz. Az év folyamán a székely honvédek a Dnyeszter vonalán üldözték az ellenséget.

A veszteségek elsomorítóak voltak és a hozzátartozók, a békepártiak körében egyre gyakrabban merült fel a kérdés, tulajdonképpen miért is harcolnak a magyar katonák. **Rácz Pál** ungvári író-újságszerkesztő *A mi részünk* c. vezércikkében így válaszolt erre a kérdésre: „...*igaz, hogy most, a világháborúnak ebben a stádiumában elsősorban a hazát védjük, annak háborítatlanságáért másztak fel a Kárpátok hófödte magaslataira fegyveres testvéreink, de míg a hadviselő felek mindegyikének területi aspirációi vannak, addig mi az önzetlenség háborúját vívjuk.*”⁵³

Vidékünk egyelőre megmenekült az ellenséges csapatok behatolása elől. Ezért nagy árat kellett fizetni. A háború sújtotta vidékekről a budapesti állami gyermekmenhely összeszedte a gyerekeket és más vidéken helyezte el őket, ahol gondos ápolásban részesültek. Nagybereznáról például, ahol a felső-ungyi és felső-zempléni gyerekeket gyűjtötték össze, április 29-én 414 elhagyott gyereket vittek az Alföldre.

Május közepén az orosz csapatok ismét támadásba lendültek a Kárpátokban a Vizava és Uzsoki-hágó közötti szakaszon, igyekeztek betörni az Ung völgyének felső szakaszába, de a 19. és a 26. gyalogezredek, melyekben sok Bereg-vidéki honvéd harcolt, visszavetették őket.

A „Kárpáti téli csatára” visszapillantva a szakirodalom adatai alapján elmondható, hogy „*a Kárpátok havas bércei által a csata alatt elnyelt embertömeg mindkét félnél hihetetlen arányokat öltött... Főként magyar csapatok vették tehát a szintén főként magyar csapatok által védett Premysl felmentéséért s azután Magyarország határaiért a súlyos harcot... Az o.-m. vasutak hatalmas*

munkát végeztek, amikor az arcvonal ellátása mellett 116 nap alatt 2 hds-
pás-ot, 10 hdt. -törzset és 43 hadosztályt szállítottak 2500 vonattal a Kárpá-
tokba... A kétoldali veszteség szívbe markolóan mutatja, hogy mit jelentett a
Kárpátokban végigharcolt tél... Megbízható veszteség-kimutatással erről a
Kárpátokban végigharcolt négy téli hónapról egyik fél sem rendelkezik. Egyik
hozzávetőleges számítás a halottakban, sebesültekben, betegekben, foglyok-
ban és eltűntekben beállt o.-m. fogyatéket – Premysl védőrségét beleszámítva
– 600-800.000 főre, tehát az állomány 60-70%-ra teszi.”⁵⁴ Az oroszok vesz-
teségéről „még sokkal kevésbé megbízhatóak az adatok. A hivatalos kimutatás
szerint ... a háború első kilenc hónapjában, tehát 1915 április végéig, 1.200.000
főt veszített volna halottakban, sebesültekben, eltűntekben és fogságba esettek-
ben. A valóságban a veszteség legalább 60-70%-kal többre becsülhető, tehát
legalább 1.800.000-2.000.000 főre, ha nem még többre.”⁵⁵

A magyar csapatok május 9-én kiszorították az ellenséges csapatokat
Kárpátaljáról, és Galícia földjére léptek. A sajtóhírek szerint ezt az ese-
ményt vidékünk nagyobb településein harangzúgással is megünnepelték.

1915. június 6-án az osztrák-magyar hadsereg visszafoglalta Przemysl
várerődítményét, június 22-én pedig Lemberget. Elsőnek a II. magyar
hadtest vonult be Galícia fővárosba. Ezúttal is Kárpátalja-szerte lelkes
ünneplés kezdődött, a templomokban hálaadó istentiszteletekre került sor.

Közben Kárpátalján az orosz betörést követően megszervezték a hábo-
rús kárfelmérést. A háború nyomairól **Moraht Ernő** szolgálaton kívüli
őrnagy a *Berliner Tageblattban* többek között így számolt be: „Többször
törték be az orosz hordák az Ung völgyébe, leégett házak, lebontott házfö-
delek és magányos sírok tesznek erről tanulságot. Ami megmaradt, azt
megfosztották az ajtóktól, az ablakoktól és bepiszkították. A lakószobákat
átalakították a kozákok istállóivá és a falak ocsmány és szándékos bepisz-
kolása tett tanulságot annak az ellenségnek a kultúrfokáról, amely ellen
szövetségesünknek és nekünk küzdenünk kell.”⁵⁶ Ennek érdekében 1915.
augusztus végén alakult meg a Háborúban Feldúlt Tűzhelyeket Újraépítő
Bizottság, amely adakozásra szólította fel a nemzetet.

A feljegyzések szerint „az oroszok második betörése tehát aránylag
hosszú ideig, több mint két hónapig tartott és 83 községet érintett súlyo-
san.” A korabeli kárfelmérő kimutatásokban rögzítették, hogy 5 község
pusztult el, és mintegy ötezer ház semmisült meg. Például Fenyvesvölgy a
hadműveletek során négyszer-ötször cserélt gazdát, valósággal „rommá

lőtték”, és az itt lakó ruszinok „éppen úgy szenvedtek, éppen úgy ítélték magukat a pusztulásnak, mint a fegyverrel harcoló katonák.”⁵⁷

A hadsereg főparancsnoksága 1916 tavaszán elrendelte, hogy Szabolcs, Szatmár, Bereg és Ugocsa vármegyéket vonják ki a „külső hadműveleti területéről”, vagyis eszentül igazolási kötelezettség nélkül lehetett ezek határvonalán átutazni.

3. HARMADIK BETÖRÉS: 1917. JANUÁR 28. – ÁPRILIS 13.

1917 márciusában a helyi sajtókiadványok⁵⁸ első oldalán közölték a hírt, hogy az oroszok a Tatár-szorosnál ismét véres tömegrohamokat indítottak, hogy megerősítsék állásaikat, és alkalmassá tegyék azokat egy Magyarország felé indítandó offenzívára.

Az osztrák-magyar csapatok ellentámadása – **József főherceg** és **Szuromy** tábornok vezetésével – azonban sikeres volt, több mint 1300 foglyot ejtettek, sok fegyvert zsákmányoltak. 1917-ben **Kövess Hermann**⁵⁹ tábornok csapata is a Kárpátokban harcolt. Ezekben a harcokban hősiesség magatartást tanúsítottak a Kárpátalján toborzott gyalogezredek. Az *Ungvári Közlöny* vezércikkének költői megfogalmazása szerint: „egy évezred küzdelme avatta szent határrá a Kárpátok fenséges bérceit, és akik ezeket szentségtelen lábbal tapodni merték, bűnhődtek érte.”⁶⁰ Egyelőre tehát elhárult annak a veszélye, hogy vidékünk hadszíntérré váljék.

A hivatalos jelentésekben megállapítást nyert, hogy a ruszinok részéről „tömeges hazaárulásról, mellyel egyesek gyanúsították ezt a népet, beszélni sem lehet. (...) A többség még látszólag sem tagadta meg hazáját és hitét soha. Egy szegény timsori parasztasszonyt például arra kényszerített az ellenség, hogy kerülő úton, a magyar csapatok hátába vezesse őket. Ez az asszony tudta azt, hogy mi vár rá, ha a parancsot nem teljesíti. Mégis: útközben, halálra készülve, mélységes hittel, buzgón imádkozott, és a magyar csapatok elé, veszébe vezette az ellenséget. Éhesen síró kis árvái este már hiába várták haza, édesanyjuk ott fekiúdt meggyilkoltan, vérbefagyva a feldúlt, az elhagyatott, a sötét mezőn...”⁶¹ Ez a példa is azt mutatja, hogy a ruszin nép „kiválóan viselkedett.” Kemény Gábor szerint is a ruszinság „a világháború alatt példásan viselkedik, és az orosz betörés idején olyan határozott nemzethű magatartást tanúsít, hogy egyedül Ökörmezőről 120 parasztyereket visznek túszul az oroszok.”⁶²

Akadtak ugyan ellenpéldák is, különösen Rahó térségében, ahol az orosz csapatokkal bejövő pravoszláv papok ún. hittérítő munkát folytattak a ru-

szin lakosság körében. Az elfoglalt településeken hitük elhagyásra, hazájuk megtagadására akarták rábírní a ruszinokat, elenyészően csekély eredményt tudtak elérni az aggok, elszegényedett asszonyok, megfenyített gyermekek között. A munkabíró férfiak ott véreztek a különböző frontokon.

A Kárpátokban végbement hadműveletek során ismételtén sok ruszin falu pusztult el. Ez alkalommal 34 községet érintett a rombolás. Például az Ungvárhoz közeli Mezőlaborcon a nagymonostori kolostor és templom az itt folyó harcok áldozatául esett. Ung megyében 80, Máramarosban 91, Sárosban 853, Zemplénben pedig 1434 lakóház pusztult el teljesen. Az ellenség kitakarodása után éhség, ínség, betegség és nyomor vert itt tanyát. A lakóházak felépítésére újra országos gyűjtést rendeltek el.

Az új magyar kormány Ung, Bereg, Ugocsa vármegyék vezetői és képviselőtestületei messzemenő toleranciát tanúsítottak a kárpátaljai ruszinokkal szemben.

Az ungvári lap *Felépültek a Kárpáti falvak* c. cikkében arról tudósított, hogy Uzsokon a görögkatolikus templomban **Reöthy Szilárd** görögkatolikus lelkész misét tartott abból az alkalomból, hogy 18 földönfutóvá vált ruszinok felépítették a házát, további 38 házát Fenyvesvölgyön, Határhegyen, Kiesvölgyben, Hajasdon, Havasközön építették fel. Patkófalun 22, Patakújfaluban 18 lakóház építése állt befejezés előtt.⁶³

Meg kell jegyeznünk, hogy „*a sorozatos galíciai kémkedések viszont a Kárpátokon innen is megteremtik a visszhatást. Napirenden vannak a papi megfigyelések és a Görögkatolikus Szemle „Papságunk védelme” című közleményében megírja, hogy Ungban, Beregben és Máramarosban gyakran nyilvánosan előállították a gör.-katolikus lelkészeket is. Ugyanakkor külföldön már vérszemet kap a pánszláv propaganda. A rutén szeparatista mozgalom Pacsuta Miklós hírlapíró elnökletével 1915. november 28-án megalakítja Pittsburgben a Narodna Obrana (nemzeti védelem) nevű ruszin politikai egyesületet, mely ismételtén foglalkozik Kárpátaljának az orosz birodalomhoz való csatlakozásával. (...) Mindez az orosz politika sakkhúzása, történelmi tények tudatos hamisítása.*” – állítja Kemény Gábor.⁶⁴

A „*kárpáti küzdelem*”, illetve a három nagy betörés kapcsán azt a következtetést vonhatjuk le, hogy 1914-ben az itt zajló hadicselekményeket a hadvezérek „*mellékhadszíntér szerep*”-ként könyvelték el, azonban 1915-ben a hadiesemények a térséget „*fő hadszíntérre változtatták.*” Ebben az

anyaföldért folyó, ádáz küzdelemben az „*Uzsoki-hágót védő Szurmay-féle magyar hadtest állt meg szilárdan.*”⁶⁵ **Szurmay Sándor**,⁶⁶ az „*Uzsoki-hős*” katonai teljesítményéről nemzetközi szinten, így az ellenfélnek számító orosz tábornokok is, elismeréssel nyilatkoztak, köztük **Alekszej Bruszilov** altábornagy, aki a **Szurmay-hadtest** erőteljes nyomására elrendelte a visszavonulást a Kárpátokból. Haditettéért **Szurmay** az új uralkodótól, **IV. Károly királytól** 1917 márciusában titkos tanácsosi címet kapott, augusztus 17-én pedig elnyerte a bárói méltóságot uzsoki nemesi előnévvel. 1918. augusztus 17-ével elnyerte a m. kir. nagykanizsai 20. honvéd gyalogezred tulajdonosi címét.

A csatasorozat első nagy felvonásában (1915. január 25. – február 5.) **Borojevic** 130 000 puska erejű serege 89 ezer főt veszített. A tetemes nagyságú áldozatot hozó kárpáti küzdelmek feltartóztatták ugyan a magyar Alföldre irányuló „*orosz gőzhengert*”, azonban a második felvonásban a „*szándékolt célt*” nem érték el, Przemysl felmentése nem sikerült, ezzel előidézték a várvédők „*dicsőséges bukását*”, mert 120 ezren kerültek orosz fogságba. Azóta a hadtörténészeink is világosan kimondták, hogy a „*Kárpáti csata, a világháború legnagyobbjai és legvéresebbjei közé tartozik. (...) Az emberanyag pusztulásának rettentő mértékére nézve elég annyit mondanunk, hogy az oroszok ellen küzdő csapataink január 1-től április végéig közel 800 000 főt veszítettek. (...) Az orosz veszteség a mienknél nem volt kevesebb. Tudjuk, hogy az orosz hadseregnél a kárpáti hadszíntér a poklot jelentette.*”

*Megérte-e Przemysl ezt az irtózatot? ... nincs kellő indok arra, hogy hadvezetőségünk miért választotta éppen a legalkalmatlanabb területet a támadásra. A rossz irány és az ehhez való ragaszkodás végzetesen megbosszulta magát. Seregeink emberanyaga túlságosan elhasználódott. Ennek következményeit többé nem tudtuk kiheverni.*⁶⁷

4. A KÁRPÁTOK KIEMELT HŐSEI, AKIKRE BÜSZKÉK LEHETÜNK (SZEMELVÉNYEK A HŐSÖK NAPTÁRÁBÓL)⁶⁸

Uzsoki csata

„*Uzsoknál történt 1915 február havában. 23-án el kellett foglalni az ellenségtől egy igen fontos magaslatot. Este indult meg a roham, a két teljes órai tusa meghozta az eredményt, a hegy a mienk. De hogyan? Méteres hóban kellett a hegyre mászni kézi- és gépfegyverek pusztító tüzében. Már-már megtörtént a roham, de egy ember kevés honvédjével még mindig túlkiáltotta a rémes fegyverropogást, még mindig hangzott a »rajta«, aztán mind gyön-*

gébb lett a fegyverropogás, mind erősebb a »rajta« és vitt magával és sodort maga előtt mindent, míg végre elült a csatazaj. És a hegy tetején fent állott **Hulyák Valér** tartalékos főhadnagy, az eperjesi főgimnázium tanára. A hegy az övé volt. Február 25-én el akarták venni a muszkák, egyenként lopóztak oda, és amikor már általánosan kezdődött a támadás, a tanár-főhadnagyt megölte egy orosz golyó. Így írta le **Hulyák Valér** hőstettét **Zipszer Ödön** százados, aki a slafkei templom mellett temette el a vitéz tanárt.”⁶⁹

Benedek András

M. kir. 24. h. gye.

„**Benedek András** a brassói 24. honvéd gyalogezred őrzetője az Uzsoki-hágótól keletre, Moldawsko-nál folyt harcaink alatt kileste, hogy az oroszok az előre tolt árkaik közelében lőszerraktárt létesítettek. **Benedek** őrzető önként vállalkozott arra, hogy három bajtársával együtt, éjjel megközelíti és felgyújtja azt a házikót. **Benedek** őrzető és társai napközben száraz, könnyen lángra kapó faanyagból kis kötegeket készítettek, amelyeket petróleummal öntöttek le, majd este nekiindultak vállalkozásuknak. Gondos rejtőzéssel nesztelenül megközelítve a faházikót pillanatok alatt megrakták a gyújtókötegekkel, majd meggyújtották azokat. A ház 2-3 percen belül meggyulladt és rövidesen már annyira égett, hogy az odasiető oroszok nem tudták a tüzet eloltani. Amikor pedig összedőlt a ház, a lőszer a hőségben robbanni kezdett, ami a siker hallható bizonyítéka volt. **Benedek** őrzetőt ezredparancsban dicsérték meg és az Ezüst Vitézségi Érem I. osztályával tüntették ki. Társai számára a II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmel adományozták.”⁷⁰

Berta Antal

Cs. és kir. 29. gye.

„1916 őszén a Tatárszorosban az oroszok gyakran megkísérelték, hogy lövészárkaik észrevétlen előre tolásával közeledjék állásainkhoz. 1916. október 12-én **Berta Antal** a 29. gyalogezred őrmestere észrevette, hogy frissen ásott árok húzódik a mi állásunk felé. Estefelé **Berta** őrmester önként jelentkezett egy járőrbe. Este indult, nehogy a muszkák észre vegyék. A vállalkozás viszont szemet szúrt az oroszoknak és mikor **Berta** az új árok közelébe ért, olyan tüzet kapott, hogy nyolc embere sebesült meg. Erre **Berta** beugrott az árokba és heves kezítusával kiverte onnan az oroszokat. Az utána jövő munkásosztag aztán betömte az árkot. **Berta** őrmester ezért a hőstétéért az Arany Vitézségi Éremmel tüntettetett ki.”⁷¹

Bodnár Antal

M. kir. 30. h. gye.

„Az Uzsoki-hágó környékén folyt védelmi harcaink alatt történt, hogy az oroszok kihasználva az éjjeli koromsötétséget és a biztosítatlanul maradt mély szakadékokat, az utóbbiak egyikén keresztül, a 30. honvéd gyalogezred védelmi vonalának szárnya mögé férkőztek. Onnan azután az ezred szélső szárnyát minden irányból megtámadták. **Bodnár Antal** szakaszvezető felismerte az oroszok beférkőzése folytán keletkezett nagy veszedelmet. Szakasa élén gyors és merész elhatározással, a támadókra vetette magát, akiket elszánt elötöréssel pillanatok alatt visszaűzött, majd immár azokra az oroszokra rontott, akik a századot oldalban és a hátban szorongatták. Ezzel az öntevékeny és bátor, valamint gyors és eltökélt harci beavatkozásával **Bodnár** szakaszvezető helyreállította a helyzet egyensúlyát.”⁷²

Bozó Andor

M. kir. 307. h. gye.

„**Bozó Andor** zászlós a 307. honvéd gyalogezreddel került a frontra. Legkiválóbb hőstettét 1916. augusztus 11-én, a Tatár-szoros védelme közben vitte véghez. Az oroszok minden nagyobb harci zaj nélkül észrevétlenül a 307-es honvédek I. zászlóaljának hátába kerültek és meglepték a zászlóaljparancsnokságot. A váratlan támadás a felsodorítás veszélyével fenyegette az egész ezredet. Nagy zűrzavar támadt, mindenki menekülni igyekezett. Csak **Bozó** zászlós, a zászlóalj segédtsíjtje nem veszítette el a fejét. Karabélyt ragadva „Küldöncök, utánam!” kiáltással az oroszok elébe vetette magát. Csak két bajtársa, **Takács** őrzető és **Táncos** honvéd követte. A három hős honvéd elszántan az ellenségnek rontott és heves tüzeléssel fogadta az előre nyomuló oroszokat, azok nagyobb erőt sejtve, halottjaik visszahagyásával elmenekültek. **Bozó** zászlós ezen elszánt és rettenthetetlen fellépése megbecsülhetetlen eredményt jelentett és általános elismerést váltott ki.”⁷³

JEGYZETEK:

¹ Lásd a katonanóta énekelt változatát: <https://www.youtube.com/watch?v=0b6frylwBm8>

² *Háborús versek* könyve. Magyar költők 1914–15-ben. Budapest, 1916. 72–73. old.

³ *Tolnai. A világháború története 1914-1918.* Diplomáciai okiratok, hivatalos jelentések, szentanak hiteles feljegyzései és eredeti adatok nyomán. Teljesen átdolgozott II. kiadás. II. kötet. Budapest, Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Részvénytársaság kiadása, év n. 269 old.

⁴ NYÁRY IVÁN: *Kárpátalja hűséges népe a hadtörténelem tükrében*. In: A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914-1918. Szerkesztette: DE SGARDELLI CAESAR. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat nyomása, Budapest, 1940. 57. old.

⁵ *A beregszászi magyar gimnázium története 1864-1989*. Szerkesztette: BENDA ISTVÁN, DR. OROSZ LÁSZLÓ. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990. 14.p.

⁶ SZOVA-GMITROV PÉTER: *Ungvár múltja*. A szerző saját kiadása. Ungvár, 1944. 67. old.

⁷ Tolnai. *A világháború története 1914-1918*. Diplomáciai okiratok, hivatalos jelentések, szemtanúk hiteles feljegyzései és eredeti adatok nyomán. Teljesen átdolgozott II. kiadás. III. kötet. Budapest, Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Részvénytársaság kiadása, év n. 5. old.

⁸ Tolnai. *A világháború története 1914-1918*. Diplomáciai okiratok, hivatalos jelentések, szemtanúk hiteles feljegyzései és eredeti adatok nyomán. Teljesen átdolgozott II. kiadás. III. kötet. Budapest, Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Részvénytársaság kiadása, év n. 21. old.

⁹ Tolnai. *A világháború története 1914-1918*. III. kötet, i. m. 24. old.

¹⁰ Tolnai. *A világháború története 1914-1918*. III. kötet, i. m. 32. old.

¹¹ *A világháború 1914-1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére*. 1914 szeptember második felének és október havának eseményei a keleti (orosz) és a nyugati (francia) hadszíntéren. VI. kötet. Szerkeszti és kiadja a M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, MDCCCXXXIV, 1934. A Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság nyomása. 49. old.

¹² NYÁRY IVÁN: *Kárpátalja hűséges népe a hadtörténelem tükrében...*, 57. old.

¹³ CSOMÓS RÓBERT: *A limanovai csata hiteles története (2004) (részletek)*. In: *Az első világháború*. Szerkesztette: SZABÓ DÁNIEL. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 574. old.

¹⁴ Lásd a Kárpátokban lefolyt hadműveletek leírását: *A világháború 1914-1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére*. 1914 november és december havának eseményei. VII. kötet. Szerkeszti és kiadja a M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, MDCCCXXXVII, 1937. A Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság nyomása. 271-308. old.

¹⁵ LOSONCZI SZAKÁLL KÁLMÁN, ny. vkt. ezredes, a Szuromy hadsergcsoport volt vezérkari főnöke: *Uzsok hősei 1914. Az orosz kézre került magyar területek felszabadítása ezekilencszázötvennyel november és december havában*. Az előszót írta: vitéz uszoki báró SZURMAY SÁNDOR, ny. m. kir. honvédelmi miniszter, gyal. tábornok. In: A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914-1918...., 65-66. old.

¹⁶ *Az eperjesi 32. tábori vadászszázalaj vázlatos története*. In: A felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914-1918. 92. old.

¹⁷ FEGYIR SÁNDOR, DMITRO DANILJUK, SZERGIJ FEDÁKA, IGOR LIHTEJ: *Kárpátalja. Tájéismereti tájékoztató...* Ungvári Nemzeti Egyetem, Pannonia, Ungvár, 2001. 42. p.

¹⁸ **Linsingen, Alexander von** (1850-1935). Német tábornok. 1914-től hadtest parancsnok a keleti fronton. 1915 januárjában a Déli Hadsereg parancsnoka lesz, majd ugyanebben az évben a Bug Hadsereg vezetését bízzák rá. 1918 márciusában az ukrainai előretörés irányítója, júniustól Brandenburg tartomány katonai főparancsnoka. <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/who/linsingen.html>

¹⁹ Bereg, 1914. október 4.

²⁰ Bereg, 1914. szeptember 27.

²¹ Ung, 2015. január 24.

²² Lásd bővebben: TUTUSKÓ ÁGNES: *A kárpátaljai rutén nép reagálása az 1914-1915. évi orosz betörésekre*. In: www.prominoritate.hu/folyoiratok/2012/ProMino_12-2-04-Tutusko.pdf

²³ Bereg, 1914. december 20.

²⁴ Ung, 1914. december 30.

²⁵ *A világháború 1914-1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére.* 1914 november és december havának eseményei. VII. kötet. Szerkeszti és kiadja a M.Kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, MDCCCXXXVII, 1937. A Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság nyomása. 308. o.

²⁶ RAVASZ ISTVÁN: *Avatóbeszéd Szurmay Sándor emléktáblájánál (2008).* In: *Az első világháború.* Szerkesztette: SZABÓ DÁNIEL. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 516. o.

²⁷ *Tolnai. A világháború története 1914-1918.* Diplomáciai okiratok, hivatalos jelentések, szemtanúk hiteles feljegyzései és eredeti adatok nyomán. Teljesen átdolgozott II. kiadás. III. kötet. Budapest, Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Részvénytársaság kiadása, év n. 175. o.

²⁸ *Tolnai. A világháború története 1914-1918.* III. kötet, 176. o.

²⁹ *Tolnai. A világháború története 1914-1918.* V. kötet, 104-105. o.

³⁰ *Tolnai. A világháború története 1914-1918.* V. kötet, 98-99. o.

³¹ *Tolnai. A világháború története 1914-1918.* IV. kötet, 314. old.

³² *Székeleyek az első világháború harcterein.* A dicsőség és a pusztulás négy éve: 1914-1918. A kiállítás szövegét írta, fotó és illusztrációs anyagát összeállította: NAGY JÓZSEF történéssz, Gyergyóremete, é. n. 21. old.

³³ *Székeleyek az első világháború harcterein.,* 21. p.

³⁴ *A világháború 1914-1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére.* 1915 első négy havának eseményei. VIII. kötet. Szerkeszti és kiadja a M.Kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, MDCCCXXXIX, 1939. A Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság nyomása. 6. p. Továbbálás: 49-187, 248-368, 453-511, 512-581, 610-746. old.

³⁵ Lásd bővebben: SCHAY GUSZTÁV nyug. gyalogsági tábornok, a hadosztály akkori parancsnoka: *A 41. honvéd-gyaloghadosztály harcai a Kárpátokban 1915 telén.* In: Hadtörténelmi szemelvények a világháborúból. Bp. A M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár Kiadványa. Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó R.T., év.n. 75-293, 293. old.

Elektronikus változata: http://mtdportal.extra.hu/books/hadtortenelmi_szemelvények.pdf

³⁶ Az eperjesi 32. tábori vadászszázalój 1918 augusztusától az olasz hadszíntérre, a Piave folyó mellé került, és itt érte az arcvonal összeomlása. Az olasz harctérről teljes fegyverzettel és teljes rendben, gyalogmenetben tértek vissza eperjesi állomáshelyükre. Összeszűszessége 2000 főt tett ki. Arany vitézségi érdemmel a zászlóalj öt tagját tüntették ki. A zászlóalj hősi halottainak emlékét megörökítő emléktáblát a hadimúzeumban tervezték 1940 körül leleplezni.

³⁷ *Az eperjesi 32. tábori vadászszázalój vázlatos története.* In: A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914-1918. 92. old.

³⁸ *A volt trencsényi ezred harcai. Cs. és kir. 71. gyalogezred – M. kir. 15. honvéd gyalogezred, m. kir. népfelkelő gyalogezred.* In: A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete. 188. old.

³⁹ A 37. honvédgyaloghadosztály legénysége 1915. szeptember 10-én a román, 1918. augusztus 24-én az olasz, 1918. szeptember 17-én a francia hadszíntéren teljesített szolgálatot az összeomlásig.

⁴⁰ *A 37. honvédgyaloghadosztály rövid összefoglaló története. A m. kir. hadilevéltár a m. kir. honvédség története* című kiadványából. In: A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914-1918. 140. old.

⁴¹ MOLNÁR PÁL hadmérnökkari ezredes: *A pozsonyi utászok gyalogharcban.* In: A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914-1918, 104. old.

⁴² **József Ágost (Joseph August)** (1872–1962). Osztrák főherceg, magyar királyi herceg, tábornok. A Habsburgok magyarországi ágának leszármazottja. Az első világháború elején a

Balkánon hadosztályparancsnok, majd az orosz frontra kerül, novembertől lovassági tábornokként. 1915 májusában az olasz frontra helyezik, hadtestparancsnokként részt vesz a 2–9. isonzoí csatában. 1916 decembere és 1918 januárja között a róla elnevezett hadseregcsoport vezetője Erdélyben és Bukovinában. 1918 elején az olasz fronton a piaveli átkelés irányítja, majd a tiroli hadseregcsoport, néhány napig a balkáni erők parancsnoka. 1918. október 27-én *IV. Károly* homo regiussá nevezi ki, ő nevezi ki *Károlyi* kormányát. A kommün idején rövid fogság után visszavonul, 1919. augusztus 6-tól kormányzó, de az Antant követelésére 26-án lemond. Jelentős hadtörténeti munkája a hétkötetes *A világháború amilyenek én láttam* című írása. <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/who/jozsef.html>

⁴³ **Szurmay Sándor** (1860–1945). Tábornok, honvédelmi miniszter. A Ludovika Akadémia elvégzése után csapattisztként szolgált, 1905-től ezredparancsnok. 1911-től tábornok, a honvédelmi minisztériumban államtitkár. 1914-től hadtestparancsnok, 1915-től hadseregcsoport-parancsnok a Kárpátokban. 1917-től honvédelmi miniszter, e minőségében szolgált *Tisza István*, *Esterházy Móric* és *Wekerle Sándor* kormányában is egészen 1918. október 31-ig. A polgári forradalom során internálták. 1919 februárjától összekötő tiszt a francia katonai bizottságnál, 1921-ben visszavonul az aktív szolgálattól. Több fontos hadászati mű mellett értéke-zéseket írt a hüllőkről és az okkultizmusról is. Könyv: SZURMAY SÁNDOR: *A magyar katona a Kárpátokban*, Forrás: <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/who/szurmay.html>

⁴⁴ *Tolnai. A világháború története 1914-1918. V. kötet*, 103. old.

⁴⁵ VITÉZ UZSOKI BÁRÓ SZURMAY SÁNDOR: *A magyar katona a Kárpátokban*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1940. 239. old. Második kiadásának megjelenési helye és ideje: SZURMAY SÁNDOR: *A magyar katona a Kárpátokban*. (Élmények és tapasztalatok a világháborúból). N.R.G.-COM, Pp., 2005. 349. old. (Az előszót írta és összeállította: PAP KRISZTIÁN, utószó: KOCSIS ANDRÁS).

⁴⁶ Lásd: *A világháború amilyenek én láttam*. Írta naplója és hivatalos akták alapján JÓZSEF FŐHERCEG tábornagy. Az aktaszerű anyagot összegyűjtötte és összeállította: RUBINT DEZSŐ m.kir.nyug. altábornagy (1914. július 31. – 1915. május 25.). I. kötet. 27 melléklettel. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1926. 1-708 + térkép-mellékletek.

A világháború, amilyenek én láttam. Írta naplója és hivatalos akták alapján JÓZSEF FŐHERCEG tábornagy. Az aktaszerű anyagot összegyűjtötte és összeállította: RUBINT DEZSŐ m.kir.nyug. altábornagy II kötet. Olasz háború. Doberdó. 47 melléklettel. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1928. 1-950. old. + térkép-mellékletek.

A világháború, amilyenek én láttam. Írta naplója és hivatalos akták alapján JÓZSEF FŐHERCEG tábornagy. Az aktaszerű anyagot összegyűjtötte és összeállította: RUBINT DEZSŐ m.kir.nyug. altábornagy. III. kötet. Olasz háború. Doberdo. 30 melléklettel. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1928. 1-894. old.

A világháború, amilyenek én láttam. Írta naplója és hivatalos akták alapján JÓZSEF FŐHERCEG tábornagy. Az aktaszerű anyagot összegyűjtötte és összeállította: RUBINT DEZSŐ m.kir.nyug. altábornagy. IV. kötet. Győzelmes küzdelmeink Erdélyért. (1916. december 2.-1917. június 28.) 44 melléklettel. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1930. 1-1049. old.

A világháború, amilyenek én láttam. Írta naplója és hivatalos akták alapján JÓZSEF FŐHERCEG tábornagy. Az aktaszerű anyagot összegyűjtötte és összeállította: RUBINT DEZSŐ m.kir.nyug. altábornagy. V. kötet. Győzelmes küzdelmeink Erdélyért és Bukovina visszafoglalása. 31 melléklettel. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1931. 1-1047. old.

A világháború, amilyenek én láttam. Írta naplója és hivatalos akták alapján JÓZSEF FŐHERCEG tábornagy. Az aktaszerű anyagot összegyűjtötte és összeállította: RUBINT

DEZSŐ m.kir.nyug. altábornagy. VI. kötet. A katasztrófák útján a pusztulásba- (Piavei csata.). (1918. január 17.-1918. július 20.) 38 melléklettel. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1933. 1-805. old.

A világháború, amilyennek én láttam. Írta naplója és hivatalos akták alapján JÓZSEF FŐHERCEG tábornagy. Az aktaszervé anyagot összegyűjtötte és összeállította: RUBINT DEZSŐ m.kir.nyug. altábornagy. VII. kötet. Tirol védelme és összeomlás. (1918. július 21.-1918. november 26.) 57 drb melléklettel. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1934. 1-837. old.

⁴⁷ Tolnai. *A világháború története 1914-1918.* VI. kötet, 42. old.

⁴⁸ **Krobatin, Alexander** (1849–1933). Osztrák tábornok, politikus. 1900-ban lett tábornok. 1914-ben *Conrad* vezérkari főnökkel együtt a Szerbia elleni háborút támogatta. 1917. április 8-ig volt hadügyminiszter, ezután Karinthiában a 10. hadsereg vezetője. A caporettoi áttörés után az újjászervezett 10. hadsereg mellett a tiroli hadseregcsoport parancsnokságát is ellátta. <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/who/krobatin.html>

⁴⁹ Ung, 1915. március 21.

⁵⁰ **Tersztyánszky Károly** (1854–1921). Az osztrák-magyar hadsereg tábornoka. Katonai akadémiát végzett, 1877-től tisztként szolgált, 1904-től tábornok. A háború elején a Balkánon harcolt, majd Galíciába került. 1914 végén Sziléziában, 1915 februárjától a Kárpátokban teljesít szolgálatot. Az Olaszország hadüzenete utáni átszervezések nyomán a Monarchia balkáni főparancsnoka lesz. 1915 szeptemberében egy újonnan létrehozott hadsereg parancsnokságát kapja meg, de a *Tisza Istvánnal* kialakult nézeteltérése miatt rövidesen leváltják. 1916 májusában az orosz frontra kerül, itt a német hadvezetéssel kerül sorozatos összetűzésekbe. 1917 szeptemberétől Bécsben testőrparancsnok. 1918 végén nyugdíjba vonul. Könyv: POLLMANN: *Balszerencse, semmi más?* <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/who/tersztyanszky.html>

⁵¹ Ung, 1915. március 22.

⁵² *A nyitrai honvédek hadinaptára. A m. kir. nyitrai 14. honvéd gy.-ezred harctéri működésének emléklapja 1914. augusztus 1-től 1918. november 28-ig.* Összeállította: VITÉZ NÉMETH (DEISLER) KÁROLY ny. tábornok, az ezred volt parancsnoka. I. rész. orosz harctér. In: A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete. 178-179. old.

⁵³ Ung, 1915. május 1.

⁵⁴ *A világháború 1914-1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére.* 1914. négy havának ismertetése. VIII. kötet. Szerkeszti és kiadja a M.Kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, MDCCCCXXXIX, 1939. A Stádium Sajtóvállalat Részyentársaság nyomása.795. old

⁵⁵ *A világháború 1914-1918...*VIII. kötet., 796-797. old.

⁵⁶ Tolnai. *A világháború története 1914-1918.* V. kötet, 290. old.

⁵⁷ Tolnai. *A világháború története 1914-1918.* V. kötet, 121. old.

⁵⁸ Ungvári Közlöny, 1917. március 2.

⁵⁹ **Kövess Hermann** (1854–1924). Magyar származású tábornagy, az osztrák-magyar hadsereg tiszteje. Hadmérnöki akadémiát végzett, majd a vezérkarhoz, később csapatparancsnoki beosztásba került. A háború kitörésekor a nagyszebeni XII. hadtest parancsnoka. Később egy hadtest élére került, harcolt az orosz fronton, ő foglalta el Ivangorodot. Ezután a szerb harctéren teljesített szolgálatot, részt vett Belgrád bevételében. 1916-ban az olasz harctéren, 1917-ben a Kárpátokban harcolt. 1918 novemberében, a forradalom kitörése után *IV. Károly* kinevezte a hadsereg főparancsnokának, de csak néhány napig látta el tisztejét. A háború után visszavonult, Bécsben halt meg, de Budapesten temették el. <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/who/kovess.html>

⁶⁰ Ungvári Közlöny, 1917. március 13.

⁶¹ NYÁRY IVÁN: *Kárpátalja hűséges népe a hadtörténelem tükrében...*, 58. old.

⁶² KEMÉNY GÁBOR: *Verhovina feltámad*. A ruszin sors könyve. MEFHOSZ Könyvkiadó, Budapest, 1939. 69. old.

⁶³ Ungvári Közlöny, 1917. augusztus 28.

⁶⁴ KEMÉNY GÁBOR: *Verhovina feltámad*. i.m. 69–70. o.

⁶⁵ JULIER FERENC: *Küzdelem a Kárpátokban (1933) (részlet)*. In: *Az első világháború*. Szerkesztette: SZABÓ DÁNIEL. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 617. old.

⁶⁶ Lásd a jegyzetet: **Szurmay Sándor** 1917 márciusáig volt a fronton, mint hadseregcsoport- és hadtestparancsnok, hazatérve Magyarország honvédelmi minisztere lett. 1919-ben a Károlyi-kormány az elsők között börtönözte be, mivel a háború elején megvédte a magyar határokat, s ezzel – Károlyiék logikája szerint – meghosszabbította a háborút. Más adatok szerint valójában a Berinkey-kormány internáltatta 1919 februárjában, fogházban a Tanácsköztársaság idejét töltötte. 1921-ben nyugdíjba vonult, és az általa létrehozott jótékonyági alapítvány (Szurmay Sándor Honvéd Alap) a hadirokkantakat, hadiárvékat stb. segélyezte. 1926-tól Horthy Miklós kormányzó kinevezésével felsőházi tag, 1941-ben pedig megkapta a vezérezreduci csillagot. Surmay 1945. február 26-án, a szovjet csapatok által elfoglalt Budapesten 85 éves korában halt meg tisztázatlan körülmények között. 2008-ban tiszteletére emléktáblát avattak. Lásd még: http://hu.wikipedia.org/wiki/Limanowai_csata

⁶⁷ JULIER FERENC: *Küzdelem a Kárpátokban (1933) (részlet)*. In: *Az első világháború*. Szerkesztette: SZABÓ DÁNIEL. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 617. old. Lásd még részletesebben: JULIER FERENC: *A világháború magyar szemmel*. Budapest, 1933, Magyar Szemle kiadása. http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/julier/3_2.html#1resz

⁶⁸ *Hősök naptára 1914-1918*. Korabeli könyvészeti források alapján. In: <http://www.hungarianarmedforces.com/naptar/>

⁶⁹ Felvidék és Kárpátalja hadtörténete.

⁷⁰ *Hősök naptára 1914-1918*. Korabeli könyvészeti források alapján. In: <http://www.hungarianarmedforces.com/naptar/>

⁷¹ *Hősök naptára 1914-1918*. Korabeli könyvészeti források alapján. In: <http://www.hungarianarmedforces.com/naptar/>

⁷² *Hősök naptára 1914-1918*. Korabeli könyvészeti források alapján. In: <http://www.hungarianarmedforces.com/naptar/>

⁷³ *Hősök naptára 1914-1918*. Korabeli könyvészeti források alapján. In: <http://www.hungarianarmedforces.com/naptar/>